

Folkerett og etikk - noen utfordringer i dagens internasjonale situasjon

Taler

Gunnar Stålsett

Dato

2 desember 2002

Sted

Oslo Militære Samfund

Omstendigheter

Foredrag

- 1 La meg først av alt få takke for invitasjonen til å komme her i Oslo Militære Samfund for å ta opp spørsmål knyttet til folkerett og etikk i dagens situasjon. Dette er spørsmål som jeg er svært opptatt av, og som krever offentlig debatt og oppmerksomhet. Det hører til mitt ansvar som biskop å ha tilsyn med den
- 5 kirkelige betjeningen av Forsvaret.

- Kirkens nærvær i Forsvaret skal, ut over den pastorale omsorg og åndelige veiledning, bidra til å styrke den etiske bevissthet og kompetanse i hele Forsvaret. Jeg er glad for den nye satsing i Feltprestkorpset på å høyne
- 10 kompetansenivået når det gjelder militær etikk. Og jeg ser med glede på den plass Forsvarssjefen gir til refleksjon og debatt i dagens forsvar om grunnleggende tiske verdier

- Det er knapt noe sted etikkens betydning er større enn der hvor makt utøves, og
- 15 der liv og menneskelige verdier står på spill. I spørsmål om krig og fred står etikken på mange måte sin prøve. Kan den ikke bidra der, hvilken betydning kan den da ha? Derfor er jeg og mine gode medarbeidere i Feltprestkorpset glad for dette ansvaret, og tar det svært alvorlig.

- 20 Både Den norske kirkes bispemøte og Komiteen for internasjonale spørsmål i Den norske kirke har inntatt radikalt kritiske holdninger til den rådende trend i norsk sikkerhets- og utenrikspolitikk når det gjelder kampen mot internasjonal terrorisme. Begge har for eksempel advart mot krig mot Irak. Disse holdninger er i god overensstemmelse med folkemeningen slik den kommer til uttrykk i
- 25 gjentatte meningsmålinger.

Ikke minst i dag, hvor vi opplever dramatiske og i et historisk perspektiv lynraske endringer på den internasjonale arenaen, er det viktige å føre en kontinuerlig og åpen dialog der forsvaret er en del av det demokratiske samfunn, og fungerer på samfunnets etiske premisser.

Norge er i krig. Men vi merker det knapt. Krigens anonymisering er noe nytt og paradoksalt i det moderne kommunikasjonssamfunn. Vi ser en voksende tendens til demokratiets apati og maktesløshet i det globaliserte samfunn både når det gjelder markedskreftene og krigføring. I vårt eget land har regjeringens beslutninger om å delta i krigen i Afghanistan og overveielser om deltakelse i en eventuell kommende krig mot Irak. Skjedd uten nevneverdig offentlig debatt. Heller ikke de politiske partier har vist særlig interesse for en bred diskusjon. Og det til tross for - eller kanskje det er fordi - et stort flertall blant velgerne er skeptiske til Norge som en global krigsmakt.

Også omstillingen fra et nasjonalt territorialforsvar til et mobilt forsvar i offensive operasjoner langt utenfor våre grenser har skjedd i løpet av få år, og med forbausende lite debatt. Kanskje er det uproblematisk? Eller har det skjedd så fort at vi ikke har rukket å få med oss hva som har skjedd? Eller er det av politisk interesse å begrense innsyn og dermed debatt om disse viktige endringer?

Jeg har med interesse merket med at Forsvarssjefen har etterlyst mer debatt. Og ut fra mine mange besøk i militære forlegninger landet rundt, sitter jeg med et inntrykk av at forsvarets folk ikke ønsker en dekobling av forsvar og demokrati. De som har sitt daglige virke i forsvaret og som allerede har eller kan komme til å få en langt større nærkontakt med denne krigens realiteter enn folk flest, kan imidlertid ikke la utviklingen gå upåaktet hen. Det samme gjelder deres familier. Det er i hele samfunnets interesse at myndighetene aktivt sørger for presis informasjon om alle sider ved vår sikkerhets- og forsvarspolitik, og gir tydelige svar. Hva er det våre soldater og offiserer nå skal gjøre? Med hvilke mål? Med hvilken begrunnelse? På hvilke vilkår? Hva betyr det for oss som folk at vi er i krig? Hva er våre folkerettslige forpliktelser i en krig der vi er "hjelpemannskap"?

Det er faktisk slik at det er mer intern debatt i forsvaret om den aktuelle forsvars- og utenrikspolitikk på disse områder - enn det er i samfunnet for øvrig. Det hindrer ikke at de som blir beordret til internasjonal tjeneste i farefulle og til

dels uklart definerte oppdrag adlyder ordre og opptrer profesjonelt og lojalt.

Og de og deres familier fortjener all støtte.

- 70 Den 21. og 22. november ble et historisk NATO-møte avholdt i Praha. Alliansen besluttet å invitere 7 nye medlemsland. Tidligere fiender blir dermed våre nære allierte. Og samarbeidet med den kalde krigens fiende nr 1, Russland, er nå på et så fortrolig nivå at en skulle tro det var gått århundrer ikke bare et drøyt tiår siden murens fall. Dette er det stor grunn til å glede seg over. Samtidig
- 75 ble den nye strategien for alliansen videreutviklet og framskyndet. Vi ser i dag et mer offensivt og ekspansivt NATO, - det nye NATO - som både vil ha evne og vilje til å operere langt utenfor NATO-landenes egne territorier.

- Det er paradoksalt at etter at den kalde krigen er slutt opplever verden igjen en
- 80 kraftig militær opprustning. I en tid da drømmen om at verdens ressurser skulle brukes i kampen mot verdens fattigdom vokser militærbudsjettene dramatisk, og den humanitære innsats reduseres tilsvarende. FNs tusenårsmål om å halvere antallet fattige i verden innen 2015, vil med de tendenser vi ser i dag ikke kunne oppnås før om 100 år! Det er ikke irrelevant å minne om at AIDS katastrofen
- 85 som er i ferd med å knekke et helt kontinent - Afrika - er av Sikkerhetsrådet og FNs Generalforsamling definert som et sikkerhetsproblem. Bare i Afrika dør der hver dag 7000 mennesker av denne sykdommen som sammen med fattigdommen rammer Afrika med større styrke enn slaveri og kolonitid til sammen. Med den dødsrate som vi ser i dag, vil det i 2015 være flere som er døde
- 90 av AIDS, enn de som døde under hele 2. verdenskrig. Den gang ble Europa hjulpet av en Marshall plan. Kofi Annans appell om en "war-chest on AIDS" er kommet helt i skyggen av kampen mot internasjonal terrorisme.

- Washington Post meldte forleden at en krig for å knekke Saddam Husseins Irak
- 95 vil koste 1500 milliarder dollar. Så kommer det som må investeres i å bygge en ny nasjon etter Saddam Husseins terror regime. Ser vi til Afghanistan vet vi at forholdet mellom investering i krigføring og i humanitær innsats er som ti til en. Det siste året har de amerikanske militæroperasjonene i Afghanistan ifølge Congressional Budget Office kostet 10,2 milliarder dollar. Det er 10 ganger så
- 100 mye som det totale beløpet brukt på humanitær hjelp.

USAs tidligere svært så omstridte forslag om et rakettskjold har fått bred tilslutning, til tross for at det vil være i strid med ABM-avtalen, svært usikkert i

105 bruk, og i alle tilfeller ikke egnet i kampen mot internasjonal terrorisme, slik vi
så den 11. september 2001. I forholdet til Irak har Sikkerhetsrådets vedtak i
første omgang hindret et ensidig militært angrep. Men situasjonen er ikke løst.

Det skal ikke mye uoverensstemmelser til før angrepet likevel kan være et
110 faktum -- med uante konsekvenser for den spente regionen og for arbeidet for
konfliktløsning med fredelige midler verden i øvrig.

USAs nye doktrine, noen kaller den Bush-doktrinen, legger til grunn USAs rett
til å forsvare seg og sine interesser overalt på kloden, når som helst.
115 Forestillingen om "proactive use of force with protective aims", og om
"preemptive strike", eller preventive angrep, forkjøpsangrep, er dermed blitt en
påtrengende etisk og folkerettslig problemstilling. Er angrep det beste forsvar?

Hva kjennetegner så dagens situasjon? To historiske datoer får raskt fram i
120 bevisstheten hvilke dramatiske og raske endringer i verdenssamfunnet som
preger dagens bilde.

For det første den 13. november 1989. Murens fall. Den kalde krigens slutt. En
omveltning som kom raskere og ble mer fundamental enn noen hadde
125 forutsagt.

Den kalde krigen var paradoksalt nok preget av en hva vi kunne kalle en stabil
høyspenning. Terrorbalansen var i all sin grufulle realitet et forutsigbart og
derfor relativt stabilt system. Dette ble nå etterfulgt av en langt mer optimistisk,
130 men også mer ustabil periode. Slutten av den kalde krigen åpnet muligheter for
fredelig utvikling og samarbeid på tvers av gamle ideologiske skillelinjer.
Tidligere konflikter på de fleste kontinenter kunne nå endelig bilegges.
Fredsprosesser vant fram i El Salvador, Guatemala, på Øst-Timor. Slutten på
den kalde krigen åpnet også arenaen for et sterkere og mer aktivt FN; et FN som
135 nå uhindret av kaldkrigs-dynamikk i større grad kunne spille den rolle det var
tiltenkt.

Samtidig var det nye verdensbildet uavklart. Hvem ville nå sette agendaen?
Hvem ville være førende? Hvem sine interesser skulle nå ha forrang i den
140 internasjonale kappestrid om ressurser og fortjenester? To kandidater til et nytt
verdensbilde ble lansert: Den nordamerikanske historikeren F. Fukuyama så
som kjent for seg intet mindre enn at historiens ende var kommet. Fra nå av ville

145 verden utelukkende preges av det liberale demokrati og markedsøkonomien, underforstått den USA-ledete globaliseringen. En annen historiker, Samuel P. Huntingtons lanserte sin tese om sivilisasjonenes sammenstøt. Den var langt mer pessimistisk. Den kalde krigens bipolar ideologiske konflikt vil erstattes av multipolære verdikonflikter, ikke minst fyrt opp under av religionsforskjeller, hevdet han som kjent.

150 Ser vi tilbake på nittitallet kan en vel finne spor av begge disse tendenser. Den USA-ledete, ny-liberale globaliseringen har fortsatt sin frammarsj over hele kloden. Samtidig har den blitt møtt med motstand, først og fremst fra bredt sammensatte, demokratiske allianser, men tidvis også fra fundamentalistiske og voldelige grupper. Det kan virke paradoksalt at det første tiåret etter den kalde 155 krigen innebar -- ikke mindre, men -- mer bruk av militærmakt på den internasjonale arenaen. Nittitallet var preget av mange interne og blodige konflikter. Vi fikk etnisk rensning på Balkan og i Rwanda.

160 Dette førte til en omfattende debatt omkring, og iverksettelse av, såkalte humanitære intervensjoner.

Fra Nord-Irak via Somalia til Bosnia ble de humanitære argumentene for bruk av militærmakt anført med vekslende troverdighet og suksess.

165 Dessuten så vi at de ledende maktene i verdenssamfunnet beveget seg fra å respektere nødvendigheten av FN-godkjenning for bruk av militærmakt, som under Golfkrigen i 1990, til i økende grad å bruke makt uten slik godkjenning. Dette var jo som vi vet tilfellet ved NATOs bombing av Serbia og Montenegro, 170 der også Norge var med.

Fører vi denne linjen fram til dagens situasjon, der USA forbeholder seg retten til også unilateralt å gå til angrep på Irak om nødvendig, ser vi en tendens som har stilt etikk og folkerett overfor store oppgaver og utfordringer. Ser vi her 175 folkeretten under utvikling - eller under press?

Den andre datoen som preger vår situasjon i dag er selvsagt den 11. september 2001. Terrorangrepene i New York og Washington forandret mye på den internasjonale arenaen. Men ved nærmere ettertanke kanskje ikke så mye som 180 ofte blir hevdet. Tendensene på nittitallet i retning av økt hegemoni og mer hyppig bruk av militærmakt bare forsterkes i og med den 11. september. En

viktig forskjell mellom situasjonen før og etter den 11. september var imidlertid knyttet til bruken av begrepet "krig" i den offentlig politiske diskurs.

185

På nittitallet unngikk de toneangivende maktene i det internasjonale samfunn for en stor del å snakke om krig -- til tross for åpenbare krigsaksjoner og kamphandlinger på mange fronter. Man omskrev heller: «Kampanje», humanitære intervensjoner, avgrensede «operasjoner», fredsopprettende og fredsbevarende tiltak, og å videre. Diskusjonen om hvorvidt norsk deltakelse i NATOs krig mot Serbia var å betrakte som krigstjeneste var et symptomatisk uttrykk for denne situasjonen. Etter den 11. september derimot, ble det talt om krig fra første stund. Og det med store bokstaver. Angrepene ble tolket som en krigserklæring mot USA, og mot den vestlige sivilisasjonen som sådan. USAs president talte alvorlig om en krig som kom til å bli «helt annerledes», uten synlig fiende, og nærmest uten klare grenser, verken i rom eller tid. Dette ville ta lang tid og koste mye.

Som professoren i internasjonale forhold ved Boston University Andrew J. Bacevich har uttalt det: "Before September 11, the conventional wisdom had been that globalization was fast making war obsolete; after September 11, the conventional wisdom was that globalization was making war an all but permanent and inescapable part of life in the twenty-first century." (Bacevich 2002, 225)

205

Det internasjonale samfunn ble med på denne tenkemåten. Selvforsvarsretten ble påberopt og anerkjent av et enstemmig Sikkerhetsråd allerede den 12. september, med henvisning til FN-paktens artikkel 51. Samme dag ble, for første gang, solidaritetsprinsippet - en for alle, alle for en -- i NATO-erklæringens artikkel 5 aktivert. Terroranslagene mot USA var å regne som anslag mot alliansen som helhet. Stikk i strid med terroristenes antatte hensikt ble USAs lederrolle på den internasjonale arenaen ytterligere styrket. En ny, bred internasjonal allianse mot terror ble på kort tid bygget. Dette var positivt: ett uttrykk for den angrepne parts vilje til å søke samarbeid for å løse problemene, og andre nasjoners vilje til å støtte den angrepne part mot angriperne. Samtidig meldte det seg raskt et problem: Praktisk talt hele verdenssamfunnet ble satt i krigsberedskap. Men fienden var til dels ukjent og for det meste usynlig. Dette er den fundamentale utfordringen for en vurdering av etiske og folkerettslige sider ved dagens situasjon.

220

Vi har i verdenssamfunnet fått en økt vilje til og aksept for bruk av militær makt, samtidig som det stort sett er vagt og upresist hvem denne maktbruken kan rettes mot. Statsminister Kjell Magne Bondevik gjorde det i et avisinnlegg den 2.
225 oktober i høst helt klart at Norge er i krig. Men ikke mot Afghanistan eller noe annet land. Norge er i krig mot internasjonal terrorisme, slo statsministeren fast. Problemet er da å definere fienden.

Terrorist begrepet brukes lett for å legitimere statsterror mot hvilken som helst
230 frigjøringsbevegelse. Hvem som er "terrorist" defineres av den makt som er utfordret. Etisk og folkerettslig er en slik utydighet ikke mulig å leve med.

Hadde denne tenkning vært dominerende for noen år siden, ville kampen mot apartheid kunne blitt rammet av samme terrorisme kritikk.

235 I dag er det slik at altfor mange uskyldige kan rammes av en slik vaghet. Når vi hører på nyhetene nesten daglig at så og så mange har blitt arrestert av politiet, i Storbritannia, Italia eller USA, for å tilhøre en ytterliggående islamsk gruppe, er det grunn til å lytte kritisk.

240 Det er ikke forbudt å være religiøs, heller ikke fundamentalist. Det er ikke forbudt å ønske seg et annet samfunn. Heller ikke å organisere seg politiske med det formål å fremme et slikt samfunn. Tvert imot dreier dette seg om grunnleggende demokratiske rettigheter i ethvert fredelig samfunn: tros- og
245 samvittighetsfrihet, ytrings- og organisasjonsfrihet. Og enhver er og blir uskyldig til det motsatte er bevist.

Nå er det ikke lett å si hva som er verst, å unnlate å kalle det krig når det rent faktisk er det som foregår, eller å kalle noe krig som ikke svarer til hva en til nå
250 har forbundet med begrepet. Begge deler reiser viktige etiske og folkerettslige spørsmål.

La meg her skyte inn noen refleksjoner om forholdet mellom folkerett og etikk, før jeg går nærmere inn på noen av de konkrete utfordringene vi står overfor.
255 Det er en viktig og nødvendig forskjell på etikk og jus, eller etikk og rett. Sikkert er det at jusen langt på vei må bygge på etikken. Like sikkert er det at etikken alltid vil være mer enn det som kan nedfelles i lover og regler. Det vil med andre ord si at om noe er rettslig legitimt, betyr det ikke nødvendigvis at det er moralsk rett. Etikken må fundere gjeldende rett, men også kontinuerlig underlegge den

en kritisk vurdering.

265 Dette er særlig viktig når det gjelder lov og rett på den internasjonale arenaen, altså når det gjelder folkeretten. Utfordringene her er flere. For det første er det på grunn av det globale mangfold av kulturer og verdisystemer ikke gitt at det eksisterer en felles, allmenn rettsfølelse, altså en slags global folkelig intuisjon om hva som er rett og galt, som lovgivningen kan bygge på. Enighet om avtaletekster og juridiske formuleringer er avhengig av langsiktig og møysommelig arbeid i ofte tungroddede diplomatiske fora.

270 Samtidig er slike internasjonale avtaler og konvensjoner uttrykk for de reelle politiske maktforhold, og de nødvendige kompromisser, mer enn en solid forankring i hva som ansees for å være det etiske optimale. Derne er det som kjent fortsatt slik at det ikke finnes noen klar overnasjonal autoritet i verdenssamfunnet, med jurisdiksjon som kan håndheves på like vilkår overfor alle på kloden.

280 Opprettelsen av FNs International Criminal Court er et skritt i riktig retning. Den norske regjering - og spesielt utenriksminister Jan Petersen - fortjener ros for sin vilje til å kjempe for domstolens integritet mot USAs forsøk på å undergrave domstolens betydning.

285 Vi er i en situasjon der folkeretten er i bevegelse. Det er grunn til å hevde at den står i klar fare for å svekkes. Samtidig krever nye globale realiteter at den videreutvikles. Å ta stilling til hva som er en svekkelse og hva som er en videreutvikling er ikke utelukkende et politisk eller juridisk spørsmål. Det dreier seg til syvende sist om etikk.

I forbindelse med Irak-krisen har dette spørsmålet blitt aktuelt. 290 Utenriksminister Jan Petersen har stått klart på at Norges holdning alltid ville være trygt innenfor folkeretten i dette spørsmålet. Men det vil i praksis si innenfor rammen av den fortolkning og applisering av FN-pakten som Sikkerhetsrådet, og det vil nærmere bestemt si de fem vetolandene, kan enes om. Men hva om disse landene beslutter å gå til angrepskrig med en heller tvilsom 295 begrunnelse?

Vi har ingen garanti for at Sikkerhetsrådet opptrer moralsk. Like urealistisk er det å forvente at det skal opptre konsekvent. Så lenge Russland er vetomakt, vil

300 ikke Tsjetsjenia i realiteten komme på Sikkerhetsrådets bord, for å nevne ett eksempel.

Så i dagens situasjon står vi overfor et dilemma: Vi må forsvare folkeretten, og samtidig se dens klare begrensninger, bygget på maktallianser og kompromisser
305 som den også er. Folkeretten må til enhver tid vurderes ut fra et underliggende etisk fundament, som på en og samme tid er dypere, mindre spesifikt, og mer krevende. På dette etiske nivå er en kontinuerlig kritisk og lyttende samtale mellom alle berørte parter helt nødvendig.

310 La oss benytte anledningen til å se nærmere på de mest akutte utfordringene vi etter mitt syn står overfor. De kan knyttes til to hovedspørsmål: Er vi i krig? Og: Er angrep det beste forsvar?

Vi må få klarhet i dette: Er vi som nasjon i krig? I tilfelle, er vi i krig mot noen
315 nasjoner, røverstater, den onde akse? Eller er vi i krig med ett - eller kanskje flere - terrornettverk? Eller er det kanskje slik at vi låner ut våre styrker til noen andre, som befinner seg i krig?

Statsministeren har i nevnte avisinnlegg bekreftet at vi etter hans oppfatning er i
320 krig. Men i neste setning kaller han det, mer avdempet, "militære aksjoner". Hva menes egentlig? Uansett må vi kunne slå fast: Vi er i en ny tid. For dette er krig uten reell krigserklæring. Uten krigstilstand. Og det er ikke en krig om vårt nasjonale territorium. Vi står overfor et nytt og utvidet sikkerhetsbegrep. Det har mange positive sider at sikkerheten ikke lenger ensidig er knyttet til nasjon
325 og territorier. Samtidig skaper det nye sikkerhetsbegrepet paradoksalt nok ny usikkerhet. Hva slags utfordringer er det nå legitimt å sette inn militærmakt mot? Skal vi krige for menneskelige verdier -- som nok kan være svært høyverdige i seg selv, men som står i fare for å undergraves i det øyeblikket de forsvares med makt? Krig for å fremme menneskerettigheter? For økonomiske
330 verdier? Eller kanskje krig for å forsvare vår religiøse tradisjon? Jeg stiller spørsmålene med vilje skarpt på spissen, fordi jeg mener vi plikter å tenke oss svært godt om når vi utvider området for militærmaktens bruk i internasjonale relasjoner.

335 Jeg har allerede tidligere vært inne på at jeg er urolig for det faktum at Norges engasjement i Afghanistan, for ikke å snakke om Kirgisistan, når det kommer til stykket er lite kjent i det norske folk. En fersk undersøkelse viste at bare vel 16 %

340 av de spurte var klar over at Norge deltar i krigføring. Selv norske politikere har vist at de har relativt lav kunnskap om detaljene i det norske krigsengasjementet. Hva verre er: Det synes som om dette ikke ansees for å være et stort problem. Det faktum at norske myndigheter ikke kan gi noe svar på hvor mange sivile liv som har gått tapt som en følge av antiterror-alliansens krigføring i Afghanistan kan være en tydelig pekepinn om at det i liten grad gis rom for fundamentale 345 etiske overveielser. En oversikt over sivile ofre er i følge de konvensjonene Norge har sluttet seg til en forutsetning for at Norge kan etterprøve lovligheten av ethvert angrep. En slik oversikt er selvsagt også en forutsetning for å vite om det viktige proporsjonalitetskriteriet for en etisk vurdering av bruk av militærmakt er overholdt.

350 Amnesty International er en organisasjon med høy troverdighet i menneskerettighetsspørsmål, som norske myndigheter gjerne siterer i sin kritikk av andre lands regjeringer.

355 I forbindelse med krigføringen i Afghanistan har Amnesty International dokumentert en rekke brudd på Genevekonvensjonene som Norge har sluttet seg til. Bruddene omfatter bl.a.:

- behandling av fanger i strid med minimumsstandarder for fangebehandling

360

- manglende juridisk bistand til fanger under avhør

- manglende krigsfangestatus

365

- arrestasjoner i strid med nasjonal og internasjonal rett

- undergraving av retten til å bli ansett som uskyldig til det motsatte er bevist

- opprettelse av militærtribunaler som gir lavere rettssikkerhet for noen grupper

370

- manglende etterforskning av feilbombinger

- manglende kunnskap om sivile ofre

375

Dette er alvorlige anklager. Det faktum at norske styrker står under amerikansk kommando i Afghanistan, fritar selvsagt ikke Norge for et selvstendig ansvar for

å sikre at landet ikke bryter krigens folkerett gjennom sin krigsinnsats.

380 Dersom vi er i krig, må krigens lover og regler gjelde. Det har Norge forpliktet seg på. Å utvikle rettsbeskyttelse for sivile så vel som stridende i krigssituasjoner har vært et viktig anliggende for oss som nasjon. Det er i den anledning grunn til å varsle bekymring når det gjelder krigsfangers rettigheter. Det har med rette vært fokusert på fangene fra krigføringen i Afghanistan som er plassert på
385 Guantánamo-basen på Cuba. Der var det ved slutten av oktober 625 fanger fra mer enn 42 land. De befinner seg i et vakuum: De tilkjennes verken krigsfangestatus, eller de rettigheter som gjelder ifølge amerikansk lov for de som er mistenkt eller siktet for kriminelle handlinger. Det kan etterlate det inntrykk at man ser på rettigheter i en krigssituasjon som noe den sterke part etter
390 forgodtbefinnende eller veldedighet tilkjenner motparten, fra tilfelle til tilfelle. Poenget med rettigheter er at de er noe krigsfanger har, ikke noe de "får" fra sine fangevoktere.

Jeg har tidligere ved flere anledninger tatt opp situasjonen til de titusener av
395 fanger som sitter under helt umenneskelige forhold i overfylte fengsler i Afghanistan, preget av sult og sykdom, og uten noen form for rettslig prøvning. Hvis vi er i krig i Afghanistan, er vi folkerettslig og moralsk skyldige til å engasjere oss for disse fangers kår - enten de representerer Taliban regimet eller andre som har terrorisert det afghanske folk under skiftende
400 stormaktsbeskyttelse. Jeg savner et tydelig engasjement også fra Det internasjonale Røde kors når det gjelder disse fangers status og fremtid.

I forbindelsen med den norske deltakelsen i krigføringen i Afghanistan vil norske soldater, som er under USAs kommando, overlevere krigsfanger enten til
405 afghanske myndigheter eller til USA. Men begge disse nasjonene har dødsstraff. Det er derfor mot norsk lov å utlevere fanger til disse nasjonene. Det er ikke særlig betryggende at forsvarsminister Krohn Devold på direkte spørsmål om dette svarer at "Det [...] i den foreliggende kontekst juridisk sett [er] en forskjell på å bistå et annet lands styrker med å ta fanger, og det å ta fanger selv."
410 (AmnestyNytt 3/2002, 01.10.02). Dette virker som ansvarsfraskrivelse.

Videre er det grunn til bekymring når det gjelder den stadig mer utbredte bruken av regelrette likvidasjoner, som også svært ofte rammer uskyldige nærstående. Israels framferd i de palestinske områdene, med målrettede
415 henrettelser uten lov og dom og kollektive avstraffelser er ett graverende

eksempel. USAs bruk av et væpnet dronefly til å drepe en antatt Al-Qaeda-leder i ørkenen i Jemen nylig, er et annet eksempel.

420 Mediene melder at alle som satt i bilen ble drept. Hva vet vi om dem? Var de skyldige i å være i feil bil til feil tid?

425 Dette er av stor betydning for våre egne som engasjeres i farefulle oppdrag utenlands: Hvis ikke «vår side» forholder seg til krigens rett, hvordan vil våre bli behandlet, i denne konflikten, i eventuelle senere konflikter? Det er viktig å slå alarm når vi ser at hardt tilkjempede rettsvern er i ferd med å undergraves.

430 Det samme gjelder selvfølgelig rettighetsvernet for sivile. Over hele verden innføres nå nye sikkerhets- og anti-terrorlover. Som oftest medfører dette svekket rettsvern. Den sittende regjeringens forslag til anti-terrorlovgivning og til endringer i utlendingsloven her i landet føyer seg dessverre så langt jeg kan se inn i denne trenden. Viktige internasjonale rettsprinsipper stilles i faresonen: forbudet mot diskriminering, retten til å bli ansett som uskyldig inntil det motsatte er bevist, og flyktningers rett til beskyttelse mot dødsstraff og tortur.

435 Det er en kjent sak at det etter den 11. september sitter tusenvis rundt om i forskjellige land i verden i varetekt, mistenkt for deltakelse i terrorisme, men uten rettmessig beskyttelse eller saksgang. Mange av dem er uskyldige. De fleste av dem er muslimer med bakgrunn fra Nord-Afrika eller Midt-Østen. Dette er 440 en uholdbar situasjon. Det minner for mye om den stigmatisering, diskriminering og neglisjering av grunnleggende rettsvern som er terrorismens egne kjennetegn. Som vi fra kirkelig hold har påpekt så mange ganger: Terrorismen kan bare nedkjempes med blanke våpen, det vil si med rett, respekt for menneskeverdet og demokrati. Hvis vi er med på å undergrave folkeretten i 445 kampen mot internasjonal terrorisme er vi med å oppfylle terroristenes mål om destabilisering av rettsamfunn og demokrati.

450 Bondevik har avvist at "det er en aktuell problemstilling å sette den militære innsatsen opp mot den humanitære." Men også dette er et spørsmål om proporsjonalitet, som må underlegges etisk vurdering.

Og i rammen av Norges viktige innsats for fred og utvikling på det afrikanske kontinent, er det åpenbart et feil signal å kutte det relativt sett beskjedne norske bidraget til fredsbevarende innsats i Afrika, for å få råd til økt innsats under

USAs kommando i Afghanistan eller innen rammen av nye NATO.

Dermed bringes vi til slutt direkte over på det andre hovedspørsmålet: Er angrep det beste forsvar? Den som har fulgt Rosenborgs bortekamper i Mesterligaen i
460 den siste, vet at det ikke uten videre er tilfelle. Og det er ikke bare i sport at vi er tjent med å være forsiktige og tilbakeholdne på andres territorium. Vi trenger en etisk tenkning rundt den nye offensive bruken av militærmakt, enten den er i FN-regi, under NATOs nye konsept med en ny alliert innsatsstyrke til bruk over hele kloden, eller representerer ensidig maktbruk fra USAs og/eller
465 Storbritannias side. Muligheten for og eventuelt den etiske og folkerettslige legitimiteten av militære forkjøpsangrep (pre-emptive strikes), må tas opp i full bredde. Jeg har vanskelig for å se at det finnes dekning for at slike angrep kan legitimeres. Både i den etiske tradisjon rundt bruk av militærmakt som har fått - det noe misvisende - navnet rettferdig krigstradisjonen, og i folkeretten som i stor
470 grad springer ut av denne tradisjonen, er det et grunnprinsipp at militær maktbruk skal være begrenset til selvforsvar. Et forkjøpsangrep begrunnes i noe som kan komme til å skje, hvis ikke en griper inn. Det er klart at dette kan representere et ekte etisk dilemma. Hvis vi ikke stanser en tyrann nå, kan det være for sent i morgen.

475 Problemet er imidlertid at avgjørelsen om å gripe inn "på forhånd" de facto vil innebære å straffe noen for noe som ikke har skjedd. Det er ytterst problematisk. I tillegg vil en stå i fare for, gjennom angrepet, å utløse nettopp det en har satt seg fore å forhindre.

480 Dette må vi legge oss på minnet når vi følger utviklingen i Irak. I møte med de dype etiske spørsmål på den internasjonale arena er det avgjørende at en ikke lar seg besnære av militær overmakt eller skremme av uhyggelige framtidsperspektiver. Det er når det virkelig stormer at viljen til å stå rotfestet i
485 en etisk og folkerettslig tradisjon stilles på prøve.

Hva må vi så legge vekt på i denne situasjonen?

For det første. Vi må forsterke arbeidet med å videreutvikle en folkerett som
490 forholder seg til krigen mot internasjonal terrorisme. Det er for risikabelt å la denne rettssituasjon utvikle seg ad hoc og på unilaterale stormakts premisser. Folkerett kan aldri skapes med diktat. Den må forankres i en bredest mulig faglig og demokratisk konsensus. En slik "aggiornamento" - oppdatering - er en

495 utfordring til hele det internasjonale samfunn.

For det andre. Fra den kalde krigen husker vi et plussord som langt fra har mistet sin relevans: Tillitsbyggende tiltak. En ustabil verdenssituasjon, med økt bruk av nådeløs terror på den ene siden, og massiv opprustning og mer offensive militære strategier på den andre side, gjør spørsmålet om tillit svært presserende. Samarbeid, dialog, utvikling: Sikkerhetspolitikk er langt mer enn militære tiltak. Og militære tiltak kan virke mot sin hensikt, den å sørge for fred, frihet og sikkerhet, dersom den ikke underordnes og sees i nær sammenheng med en slik bredere sivil-politisk agenda.

505 Det er derfor oppmuntrende å se at det i denne anstrengte situasjonen også er mange som engasjerer seg for å bygge broer mellom mennesker, nasjoner, kulturer og religioner. Det siste er ikke minst viktig. Religion har - med større og mindre rett - blitt tildelt en forsterket rolle i det globale konfliktbildet i det nye årtusenet. Dette må religionen ta på alvor. Religion kan både være kilde til strid og ressurser til fred og forsoning. Det må en helhjertet innsats til -- både innenfra og utenfra - for å hindre at religionene blir årsak til vold. Og det skal kreativitet, mye bønn og hardt arbeid til for virkelig å la religionenes felles visjon om fred bli omsatt til konkrete fredsskapende tiltak - i Midt-Østen, i Indonesia, i Tsjetsjenia.

Jeg hadde nylig gleden av å invitere ledere for de største religiøse tradisjonene i Europa hit til Oslo. Vi ble enige om å opprette et Europeisk Råd for Religiøse Ledere (ECRL). I den erklæringen vi kom fram til - som selvsagt ikke lot seg skrive uten at spenninger kom til overflaten - stiller vi oss sammen som religiøse ledere mot misbruket av religion i voldens og terrorens tjeneste, for en fredelig og rettferdig utvikling i Europa.

Det var ikke uten betydning, tror jeg, at vi var samlet i Oslo. Vår by og vårt land har en fredens klang over seg i mange ører rundt om på kloden. Norsk innsats for fred setter spor. Det skal vi være stolte av. Men fortjener vi dette fredfulle ryktet? Og vil vi klare å opprettholde den tilliten dette ryktet er et uttrykk for? Tillit er noe en må gjøre seg fortjent til - igjen og igjen. Jeg har pekt på en rekke etiske og folkerettslige utfordringer i dagens situasjon. Trår vi feil her, står vi ikke bare i fare for å miste en verdifull tillit og skusle bort en dyrekjøpt arv. Vi vil også stå i fare for, til tross for vår enestående tilgang på økonomiske, så vel som sosiale, politiske og kunnskapsmessige ressurser, å gi fra oss en verden som er

535 farligere, mer urettferdig og mindre fredelig enn den vi overtok. Jeg tror jeg har
mange med meg i et dyptfølt engasjement for at så ikke må skje.

Kilde

www.oslomilsamfund.no

540

Emner

Etikk, Folkerett, Foredrag

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/folkerett-og-etikk-noen-utfordringer-i-dagens-internasjonale-situasjon>

545

550

555

560

565

570